

COVID-19 VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER: ULUSLARARASI TOPLUM, ULUSLARARASI SİSTEM VE ÇOK TARAF LILIK KAVRAMLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU

Yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgınının küresel nitelik kazandığı tarihten itibaren ekonomik ve siyasî ilişkilerden sosyal ve kültürel ilişkilere, bireylerin günlük alışkanlıklarından ülkelerin dış politikalarına kadar birçok konu üzerinde ani etkileri olmuştur. Bu etkilerin ne ölçüde kalıcı olacağı farklı boyutları ile değerlendirilmektedir. Ancak görece kısa bu süre içinde uluslararası ilişkiler açısından gözlemlenen ilk olgu Birleşmiş Milletler (BM) ve BM'nin bir uzmanlık kuruluşu olan ve salgınla mücadelede küresel yönlendirici bir rol oynaması beklenen Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi uluslararası ve Avrupa Birliği (AB) gibi ulus-üstü örgütlerin, özellikle mevcut salgının yayılması ve salgınla mücadele hususlarında, arzu edilen uluslararası dayanışmayı gösterememiş olduğu gerçeğidir. Bu yeni fenomen, onlarca yıldır faaliyette bulunan uluslararası örgütlerin fonksiyonlarına ve meşruiyetlerine yönelik inancın sorgulandığı tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Avrupa bütünleşmesinin sembolü olan AB üyeleri arasında yaşanan "maske savaşları", ekonomik ve siyasî kaygılar nedeniyle Çin'in salgının kapsamını gizlediğine dair iddialar, ABD'nin salgın devam ederken DSÖ'ne yaptığı yardımı kesmesi gibi gelişmeler, İngiltere'de en uzun süre Başbakanlık yapan, neoliberal siyasetin temsilcilerinden olan Margaret Thatcher'in 1987'de, tamamen farklı bir bağlamda söylediği, "Toplum diye bir şey yoktur. Birey olarak erkekler ve kadınlar ve aileler vardır."¹ ifadelerini hatırlatır niteliktedir. Bu minvalde, "Bir uluslararası toplum yok mudur; sadece devletler ve çıkarları mı vardır?" sorusu haklı gerekçelerle sorulabilir.

1 "Interview for Woman's Own ("no such thing as society"); 23.09.1987 , Margaret Thatcher Foundation, <https://www.margarethatcher.org/document/106689>

Dayanışma Düzeyi Düşük Toplum: Uluslararası Toplum

Uluslararası toplum kavramı, Uluslararası İlişkiler Disiplini'nin teorik yaklaşımlarından olan İngiliz Okulu'nun literatüre armağan ettiği ve hem siyasetçilerin hem de akademisyenlerin uluslararası ilişkileri anlamlandırırken farklı içeriklerde kullandığı bir kavramdır. İngiliz Okulu'nun içerisindeki Grotiouscu geleneğin temsilcilerine göre kavramın temel varsayımı, devletlerin esasında potansiyel olarak "dayanışmacı" oldukları ve bu durumun hukukun uygulandığı bir uluslararası toplum yarattığıdır.² Hedley Bull'a göre, uluslararası toplum, devletlerin ortak çıkarlar ve değerlere sahip olduğu, davranışlarını kendi rızaları ile bazı kurallara bağlamayı kabul ettikleri, devletlerarası diyalogun hâkim olduğu ortak kurumların sürdürülmesi için devletlerin işbirliği hâlinde oldukları durumlarda ortaya çıkar.³ Bu bağlamda, bu kavram söz konusu nitelikleriyle bir devletler sistemi olmanın ötesinde, devletlerin ortak çıkarlar ve değerlere sahip olduğu bir uluslararası düzen anlamına gelmektedir.

Koronavirüs salgınının devletler, uluslararası örgütler ve olanların paylaştığı normların, kuralların ve birlikte oluşturdukları diplomasi ve uluslararası hukuk gibi diğer kurumların işlevlerini tartışmaya açtığı bir gerçektir. Bu açıdan Koronavirüs salgını uluslararası ilişkileri tanımlarken ya da sınıflandırırken faydalanılan bir kavram olarak "uluslararası toplum"un bir mit mi yoksa gerçek mi olduğu sorusunu cevaplamasa da var olan uluslararası toplumun dayanışma düzeyinin ne kadar düşük olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Ancak bu durum, uluslararası işbirliği ve dayanışmanın ve bu minvalde bu kavramların uluslararası politikada görünür araçları olan uluslararası örgütlerin işlevlerini kaybettiği anlamına da kesinlikle gelmemektedir.

Uluslararası örgütlerin kendi içlerinde reform tartışmalarının artacağı bir dönemin başladığı ifade edilebilir. Yetki ikamesine dayalı ulus-üstü bir örgütlenme olan AB içinde de, 23 Nisan 2020'de gerçekleştirilen Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi'nde görüldüğü gibi, bu yönde tartışmalar yapılmaktadır. Koronavirüs salgını akabinde, salgın ile mücadele hususunda üye devletler arasında gözlenen koordinasyon eksikliği ve "maske savaşları", AB'nin federal yapı hedefinin Avrupa kamuoyunda istenilen ölçüde karşılığı olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu durum AB'nin kısa vadede dağılacağı gibi bir beklentiye de neden olmamalıdır. Sağlık sektörünün AB'nin kurum olarak ortak yetki alanında olmaması da söz konusu koordinasyonsuzluğun nedenlerinden biridir. Salgın sonrasında AB'nin sağlık sektöründe yetki artırımına gidebileceği ve ekonomik hedefler paralelinde daha esnek bir yapıya dönüşümü daha olası ihtimaller olarak görülmektedir.

Uluslararası barış ve güvenliği sağlamayı, en azından resmî söylemde, temel amaç olarak benimseyen Milletler Cemiyeti (MC) ve BM gibi küresel nitelikteki örgütlerin tarihine baktığımızda, bu örgütlerin belirli konularda belirli şartlar oluştuğunda başarılı olduklarını görmekteyiz. Bu örgütlerin kurulduğu, özellikle ilk yıllarda örgütü harekete geçirebilme

2 Balkan Devlen, ve Özgür Özdamar, "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), s. 45.

3 Hedley Bull, Anarchical Society: A Study of Order in International Politics, Macmillian Press, Basingstoke, 1977, s. 13.

kapasitesine sahip devletlerin çıkar ve tehdit algılamaları açısından aralarındaki farkların nispeten az olmasının da etkisiyle, bu örgütler müdahil oldukları sorunların çözümünde daha başarılı olmuşlardır.

Literatürde, MC'nin çözümünde nispeten başarılı olduğu sorunlar olarak, 1920'de İsveç ile Finlandiya arasındaki Aaland adaları sorunu, 1925'te Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki sınır sorunu, 1921-1925 yılları arasında Almanya ve Polonya arasındaki Yukarı Silezya uyuşmazlığı, İtalya ve Yunanistan arasındaki Korfu olayı ve Danzig'de ekonomik nitelikli sorunlar gösterilmektedir. Bu uyuşmazlıkların ortak noktaları, örgütün kuruluşunun ilk on yılında gerçekleşmeleri, sorunların nispeten küresel olmaktan ziyade bölgesel nitelikte olmaları ve dönemin büyük güçlerini doğrudan etkilememeleridir. Ancak MC'nin 1931'de Japonya'nın Mançurya'yı işgali, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin müdahaleleri ile uluslararası bir nitelik kazanan 1936-1939 İspanya İç Savaşı'ndaki etkisizliği ve başarısızlığı insanlık tarihine İkinci Dünya Savaşı gibi ağır maliyetleri olan bir miras bırakmasına neden olmuştur.

Uluslararası barış ve güvenliği sağlamayı temel amaç edinen BM, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden dizayn edilen uluslararası sistemin temel yapıtaşlarından birisidir. İnsan hakları doktrininin gelişimi, BM Antlaşması'nın 2. maddesi 4. fıkrası ile kuvvet kullanma yasağının kabulü, örf ve âdet hukuku kurallarının kodifiye edilmesi, bir çok farklı konuda uzmanlık kuruluşlarının kurulması, uyuşmazlıkların çözümüyle ilgili resmî organlara sahip oluşu ve uluslararası hukukun yaygınlaşması açısından BM'nin başarılarının egemen devletlerin oluşturduğu sistem içerisinde başka hiçbir uluslararası örgütle kıyaslanmayacak nitelikte olduğu ifade edilmelidir. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen BM'nin temel amacını gerçekleştirmekle yükümlü olan Güvenlik Konseyi'nin veto sebebi nedeniyle işlemiyor olması, Türkiye'nin çeşitli vesilelerle dile getirdiği temsil sorunu, örgütün sınırlıklarının tayin etmektedir.

BM Güvenlik Konseyi 1990'lı yıllarda Bosna'da, üye ülkelere ya da ülkelerin dahil olduğu bölgesel örgütlenmelere kuvvet kullanımı imkânı sağlayan ve Dayton Barış Anlaşması'nın askerî ve siyasî boyutlarının gerçekleştirilmesi ile ilgili kararlar almıştır. BM Güvenlik Konseyi, 1999 Kosova müdahalesinin başlamasıyla ilgili bir karar almamış olmasına rağmen; KFOR'un oluşturulması BM Güvenlik Konseyi Kararları çerçevesinde olmuştur. Bu örneklerin hatırlatılmasının sebebi, Güvenlik Konseyi'nin kuvvet kullanımını da içeren kararlar alarak uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması çerçevesinde misyon üstlenebilmesidir. Ancak bu örnekler, belirli gelişmelerin/faktörlerin oluşmasına bağlı olarak gerçekleşmişlerdir. Bu gelişmelerden/faktörlerden en önemlileri, dönemin uluslararası konjonktüründe ABD'nin bir küresel güç olarak rol üstlenmesi ve Güvenlik Konseyi'ndeki veto hakkına sahip diğer devletlerin bu haklarını kullanmamaları/kullanamamalarıdır. Günümüz uluslararası sistemi ile ilgili çok kutupluluğa evrildiği, kutupsuz olduğu ya da orta vadede tekrar iki kutupluluğa doğru ilerlediği gibi birçok farklı görüş vardır ama kesin olan günümüz uluslararası sisteminin tek bir küresel gücün kendi gündemi ve çıkarları çerçevesinde küresel politikayı yönlendirebildiği tek kutuplu dönem olmadığıdır. Sözün özü, BM tarihi ile ilgili yukarıdaki örnekler dikkate alındığında, uluslararası barış ve güvenliği sağlama ko-

nusunda BM'nin rolü hususundaki beklentileri çok yüksek tutmamak gerekmektedir, zira BM'nin bu konudaki başarıları, konunun niteliğine ve uluslararası konjonktürden kaynaklı belirli şartların oluşmasına bağlıdır.

Uluslararası örgütlerin içindeki güçlü aktörlerin sorumluluk alıp siyasî liderlik gösterdiği durumlarda örgütlerin etkinliğinin arttığı açıktır. Koronavirüs salgınının günümüz uluslararası sisteminde, aksak da olsa, devletler arasında düzenleyici rol üstlenen BM gibi bir uluslararası iş birliği platformunun nasıl daha etkin hale getirileceği ile ilgili tartışmaların somut sonuçlarının görülebileceği bir süreci başlatacağı ifade edilebilir. Bu tespitin en önemli sebebi, günümüz uluslararası konjonktüründe, BM sistemini tamamen ortadan kaldıracak nitelikte bir jeopolitik gelişmenin olmaması ve daha da önemlisi, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Denizcilik Örgütü, Gıda ve Tarım Örgütü gibi hitap ettikleri çalışma alanlarında uluslararası rejimler, normlar oluşturabilen uzmanlık kuruluşlarına sahip ve 193 ülkenin dahil olduğu BM sistemi yerine kurulacak olası bir sistemin maliyetinin çok yüksek olacağı gerçeğidir. Bu noktada, IMF Direktörü'nün, 170 ülkenin ekonomisinin 2020 yılında daralacağı ve dünya ekonomisinin toplamda yüzde 3 küçüleceği tahminini⁴ de dikkate almak gerekmektedir.

Uluslararası Sistem: Nereye Evriliyor?

Koronavirüs salgını başlamadan önce uluslararası sistem ve uluslararası örgütler ile ilgili birçok değerlendirme ve yorum yapılmaktaydı. Uluslararası liberal düzenin sonuna geldiği, İngiltere'nin ayrılmasıyla AB'nin zaten sarsılan siyasî entegrasyon hayalinin sona erdiği, Fransız Cumhurbaşkanı tarafından "NATO'nun beyin ölümünün gerçekleştiği" iddiaları, BM Güvenlik Konseyi'ndeki temsil problemi de değerlendirildiğinde BM sisteminin reforma olan ihtiyacı çerçevesinde uluslararası örgütlerin prestijlerinin azaldığı tartışmaları devam etmekteydi. Bu tartışmalar paralelinde içinde yaşadığımız dünyanın "belirsizlik", "popülizm"⁵ ya da "tedirginlik"⁶ çağı olarak niteleyen değerlendirmeler haklı gerekçelere dayandırılarak yapılmaktaydı. Bu minvalde Covid-19 salgınının tüm bu gelişmelere farklı ölçülerde ivme kazandıracak neticeleri olacağı açıktır.

Uluslararası ilişkiler literatüründe, "uluslararası sistem", aralarında doğrudan ya da dolaylı ilişkiler bulunan ve oluşturdukları davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden ayrılan ve bir ilişkiler ağı oluşturan değişkenler biçiminde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda uluslararası sistem; devletler, uluslararası örgütler, bunların oluşmasına katkı sağladığı bölgesel sistemler ve yapısal belirleyiciler (devletlerin üstün bir otoritenin olmadığı uluslararası anarşi ortamında egemen aktör olmaları gibi) arasındaki etkileşimlerden oluşan bir bütündür.

4 Gökhan Ergocun, "Pandemic to hit 170 countries' GDP in 2020: IMF head", 21.04.2020, <https://www.aa.com.tr/en/economy/pandemic-to-hit-170-countries-gdp-in-2020-imf-head/1812511>.

5 Birgül Demirtaş, "Yeni küresel siyasette Almanya: Tarihin prangası mı, değişimin ayak sesleri mi?", *Anadolu Ajansı Analiz*, 17.09.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-kuresel-siyasette-almanya-tarihin-prangasi-mi-degisimin-ayak-sesleri-mi/1586219>.

6 Evren Balta, *Tedirginlik Çağı: Şiddet, Aidiyet ve Siyaset Üzerine*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Uluslararası sistem iki veya daha fazla devletin düzenli etkileşim içinde olduğu ve her devletin ne yapacağına karar verirken diğer devletlerin davranışlarını hesaba katma ihtiyacı duyduğu bir devletler sistemi olduğu da ifade edilebilir. Koronavirüs salgını, uluslararası sistemin unsurlarından olan devletler ve uluslararası örgütler arasındaki dayanışma eksikliğini bir kez daha göstermiştir. Uluslararası sisteme tek kutuplu, iki kutuplu çok kutuplu gibi bir etiket ekleyen, görünüm kazandıran gelişme ise, nüfus, coğrafya, zenginlik sanayi ve askerî kapasite gibi güç unsurlarının devletler arasındaki dağılımı ya da paylaşımıdır.

Sahip olduğu askerî, ekonomik ve diğer unsurlar ile uluslararası politikayı kendi çıkarları ve gündemi çerçevesinde değiştirebilme kapasitesine sahip olan aktörler “küresel güç”, benzer şekilde bulunduğu bölgedeki politikayı kendi çıkar ve gündemi çerçevesinde şekillendirebilme kapasitesine sahip olan aktörler “bölgesel güç” olarak adlandırılabilirler. Özellikle 11 Eylül sonrasında yaşanan Suriye Krizi, Ukrayna Krizi, Güneydoğu Asya’daki mücadeleler, Rusya ve Çin’in bölgesel güç olarak sınıflandırılmalarının ötesinde özellikle Çin’in küresel güç olma potansiyeli tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Günümüz uluslararası konjonktürü ve ABD’nin küresel gücünün görece olarak azalması, ABD’nin Soğuk Savaş döneminde ya da sonrası ilk on yılda olduğu gibi uluslararası sorunlarda müttefiklerinin desteğini istediği ölçüde alamamasına neden olmaktadır. ABD; Ukrayna Krizi sonrasında Rusya’ya yönelik alınacak tedbirler konusunda, Suriye krizi ya da ticaret savaşları söylemi çerçevesinde Çin ile ilişkilerde özellikle Almanya ve Fransa gibi müttefikleri ile uyuşmazlıklar yaşamaktadır. Bu konulardaki fikir ayrılıkları da Transatlantik ilişkilerin kurumsal sembolü olan NATO içerisinde farklı konularda kendini göstermektedir. Bu çerçevede NATO’nun faaliyetleri kapsamında ortaya çıkan maliyetlerin karşılanması hususunda üye ülkelerin adil bir oranda katkı sağlamasını ifade yük paylaşımı, ABD ve Avrupalı müttefikler arasında Rusya ve Çin ile ilişkiler, İttifak’a yönelik tehditlerin önceliği gibi konularda var olan siyasî uyuşmazlıkları ifade etmenin bir şekli olarak kabul edilmektedir. Aslında yük paylaşımı sorununun arkasında NATO üyesi ülkeler arasında son yıllarda iyice görünür olan güvenlik anlayışı ve tehdit algısı hususlarındaki ayrışmalar yatmaktadır.

Koronavirüs salgını sonrasında ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo’nun virüsün ortaya çıktığı kente atfen ‘Vuhan virüsü’ demesi, ABD Başkanı Donald Trump’ın, ‘Çin virüsü’ ifadesini kullanmaya başlaması, hatta virüsün Vuhan’daki bir laboratuvarından çıktığını iddia etmesi, salgının uluslararası sorumluluğunun Çin’e yüklemesi çabası olarak kabul edilmektedir. Trump Yönetimi’nin kullandığı bu söylemin Kasım 2020’de gerçekleşecek Başkanlık seçimi ile ilgili olarak iç politikaya yönelik hedefler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği de dile getirilmektedir. Koronavirüs salgını öncesi son üç yılda özellikle daha görünür hâle gelen Çin-ABD rekabetinin, salgın sonrasında ekonomik özellikleri daha belirgin olan bir iki kutuplu uluslararası sisteme sebep olması öngörülebilir. Yine bu bağlamda, ABD açısından uluslararası sistemin iki kutuplu bir hâl alması durumunda müttefiklerini kendi politikaları etrafında daha kolay toplayabileceği bir uluslararası sistem oluşabilir. ABD’nin mevcut koşulları dikkate alındığında söz konusu bir iki kutuplu sistemin Trump’ın iç ve dış politika hedefleri açısından uyumlu olduğu söylenebilir. Zira böyle bir uluslararası sistemde kolektif savunma temelli NATO gibi örgütler daha fazla anlam kazanabilirler.

Bir Dış Politika Yöntemi Olarak Çok Taraflılık

Bu noktada çok taraflılık ve ABD dış politikası arasındaki ilişkiden de bahsetmek faydalı olacaktır. Çok taraflılık, en basit anlamıyla üç ya da daha fazla taraf arasındaki ilişkiyi anlatmak ve bu anlamda farklı devletlerin çıkarlarını birlikte gerçekleştirdikleri süreçleri, kuruluşları tanımlamak için yararlanılan bir kavramdır. Merkezinde güçlü bir ulus-devletin yer aldığı hegemonik sistem içinde çok taraflı kurumlar, hegemon devletin daha az maliyetle hedeflerine ulaşırken, sistem içindeki diğer aktörleri denetlemesine de imkân vermektedir. ABD çok taraflılığı bir dış politika yöntemi olarak, yukarıda ifade edilen BM'nin birçok uzmanlık kuruluşunda, NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması), APEC (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) gibi ekonomik nitelikli bölgesel örgütlenmelerde ve özellikle NATO içerisinde kullanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD dış politika mutfağında üretilen "ortaklık", "füze savunma sistemi", "akıllı savunma" gibi kavram ve politikalar ile ABD'nin küresel mücadele ve müdahale alanını genişleten stratejiler, bazen aynı bazen farklı isimlerle çok taraflılık esasında NATO politikası hâline dönüştürülmüşlerdir. Koronavirüs salgınının küresel nitelik kazanması öncesinde 3-4 Aralık 2019 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde Çin-ABD rekabeti ilk defa resmî olarak İttifak'ın gündemine getirilmiştir. 2019 Londra Zirvesi Deklarasyonu'nda, NATO liderleri Çin'in artan nüfuzunun ve uluslararası politikalarının sonuçlarını görmezden gelemeyeceklerini kabul etmişlerdir.⁷ Çin'in İttifak tarihinde ilk defa, ticaret savaşları bağlamında ve ekonomi, teknoloji ve siber savaş gibi konularda NATO içerisindeki siyasî tartışmalarda gündem hâline gelmesi, İttifak'ın güvenlik yaklaşımını etkileyen bir unsur olması açısından çok önemlidir. Çin'in uluslararası/küresel nitelikli politikalarının ilk defa İttifak için zorlayıcı etkisinin Zirve Bildirgesi'nde vurgulanması ve Koronavirüs salgını sonrasında Çin ve salgının yayılması arasındaki ilişki üzerine Trump Yönetimi tarafından geliştirilen söylem, NATO'nun özellikle Pasifik Bölgesi'nde daha görünür olacağına da göstergesi olarak kabul edilebilir.

Koronavirüs salgını sonrasında ABD'nin Çin'e yönelik politikalarında NATO'nun Avrupalı müttefiklerini istediği ölçüde yanına çekebilmesi ya da konsolide NATO politikalarının başarısını etkileyebilecek en önemli zorlayıcı unsur ise salgının küresel ekonomiye olan etkileri olacaktır. Salgının küresel ekonomiye etkileri zaten savunma harcamaları hususunda ABD yönetimlerinin sürekli hedef tahtasında olan Avrupa ülkelerinin askerî harcamalarını azaltacağı bir dönemi başlatabilir. Bu durumda AB içerisinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde gerçekleştirilen Daimî Yapılandırılmış İşbirliği (*Permanent Structured Cooperation- PESCO*), sürecinin ivme kaybedeceği ve Avrupa ülkelerinin savunmasında NATO'nun bir işbirliği platformu olarak daha çok tercih edileceği ifade edilebilir. Bu durumun NATO üyesi olan Türkiye'ye avantaj sağlama potansiyeli de göz ardı edilmemelidir.

7 NATO (2019b). London Declaration. 4 Aralık 2019, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm.

Sonuç

Koronavirüs salgınının ne zaman sona ereceği, ikinci hatta üçüncü dalgaların olup olmayacağı ya da olası dalgaların hangi şiddetle gerçekleşeceği konuları belirsizliğini sürdürmekte iken salgının var olan uluslararası sistemi ve uluslararası örgütlerin işlevlerini nasıl değiştireceği ile ilgili kesin değerlendirmelere ulaşmanın zor olduğu bir gerçektir. Ancak salgın bugün sona erse bile, insanı merkezine almayan neo-liberal politikaların sorgulanması, sosyal ve güçlü devlet kavramlarının yeniden önem kazanması gibi hususlara ivme kazandırdığı açıktır. Diğer yandan salgının mevcut uluslararası sistemi köklü bir şekilde değiştireceğini beklemekten ziyade, salgın öncesinde yukarıda ayrıntıları verilen ve zaten başlamış olan süreçlere etkilerini beklemek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca salgın, küresel bir sorunun çözümünde uluslararası işbirliğinin, çok taraflı politikaların ve işleyen uluslararası örgütlerin gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Koronavirüs salgınının günümüz uluslararası sisteminde, aksak da olsa, devletler arasında düzenleyici rol üstlenen, tartışmalı da olsa uluslararası hukuk düzeni kuran BM gibi uluslararası işbirliği platformlarının nasıl daha etkin hâle getirileceği ile ilgili tartışmaların somut sonuçlarının görülebileceği ve yeni yönetim normlarının uygulanabileceği bir süreci başlatacağı ifade edilebilir. Uluslararası örgütlerin devletlerin yazılı irade uyuşmalarının sonucu olan uluslararası antlaşmalar ile kurulduğu ve bu bağlamda başarılarının ve başarısızlıklarının üye devletlerin iradelerine de bağlı olduğu unutulmamalıdır. Bu süreç sadece BM'i değil birçok uluslararası örgütün işlevlerini ve mekanizmalarının güncellendiği reform çalışmalarını gündeme getirecektir.